

Наталія Доній
Чернігів

Увага авторки сконцентрована на спадщині відомого іспанського публіциста, видавця та філософа ХХ ст. – Хосе Ортеги-і-Гассета, який намагався власною концепцією подолати дистанціювання філософії від повсякденності. На основі аналізу творів іспанського філософа «Бесхребетна Іспанія», «Тема нашого часу» та «Що таке філософія» розкривається «проект життя», який завдяки методу постійного оновлення, застосованого Ортегою-і-Гассетом, залишається актуальним на початку ХХІ ст.

Ключові слова: життя, життєвість, життєвий розум, історія, криза, покоління, раціовіталізм.

Вчення Хосе Ортеги-і-Гассета виростало з прагнення створити для людини систему орієнтирів, здатних допомогти їй у складних перипетіях існування протягом ХХ ст. – доби, що пройшла під знаком кризи Західної Європи, породила «кризовий соціум» та «кризову свідомість» і передала кризовий марафон ХХІ ст. [7, 12]. Концептуальні позиції Х. Ортеги-і-Гассета відносяться до тих сфер наукового знання, які можна позначити як гуманітаристика – філософія, культурологія, естетика, соціологія, антропологія, політологія, філософія науки та ін. З моменту оприлюднення його робіт минуло вже майже сто років, а ідеї, виказані іспанським діячем, зберігають життєвість, оскільки стосуються найбільш значущих питань існування людини і суспільства та знаходяться в колі проблем, вирішення яких виявило особливий сенс у новітній період історії. Суспільна «кризова колекція» за останні сто років збагатилася новими феноменами та процесами, передбаченими іспанцем, відтак, спадщина Х. Ортеги-і-Гассета майже через сторіччя розкрилася з нових сторін та інтерпретується в нових формах. Останнє в душі самого філософа. Ортега (філософ просив, щоб його називали за першим прізвищем) прагнув бути постійно в авангарді, бути сучасним автором й звідси його крайня стурбованість долею власного вчення та постійне внесення нових штрихів до концептів «маса», «меншина», «життя» та ін.

У часи, коли слово «криза» є одним з найбільш часто вживаних в ЗМІ та науковому дискурсі, а сама кризова епоха, розпочавшись на рубежі ХІХ-ХХ ст., продовжується в наші дні, метод постійного оновлення, застосовуваний Ортегою у ставленні до власного вчення, дозволяє переоцінити ортегіанську теорію як з позиції її дослідницької адекватності, так і з позиції вимог розвитку гуманітарного знання. Зважаючи на багатство та багатогранність ідей філософа, а також їх перманентну теоретичну актуальність, через що вони потребують періодичного перегляду, метою публікації є розкриття складових проекту життя, презентованого у філософських працях Хосе Ортегою-і-Гассетом.

Ступінь вивчення питання. У радянський період більшість робіт Х. Ортеги-і-Гассета для вітчизняних дослідників була важкодоступною. Виняток становила лише «Дегуманізація мистецтва». Значну частину основних праць філософа було видано в СРСР тільки в часи перебудови. У 1989 році було опубліковано «Повстання мас», а починаючи з 1991 року – цілий ряд важливих робіт, серед яких «Роздуми про Дон Кіхота», «Тема нашого часу», «Місія університету» та ін. Крім складнощів в отриманні доступу до доробку Ортеги, на теренах СРСР та інших країнах так званого соціалістичного блоку була ще одна проблема – унікальна культурологічна концепція кризи Х. Ортеги-і-Гассета постійно піддавалася критиці, а значення ряду її понять, таких як «суспільство» і «маса», затушовувалося або просто замовчувалося. У той час Ортегу критикували за антидемократизм і заперечення прогресивної ролі мас в суспільстві. При цьому некоректно інтерпретували його критику буржуазного суспільства і буржуазної культури. Взагалі вчення Ортеги викликало в соціалістичному таборі певну подвійність з боку дослідників та критиків. З одного боку, його включали до складу прогресивних, антибуржуазних авторів, з іншого – його концепція суперечила панівній пізнавальній парадигмі. Це також не надавало можливості адекватної оцінки думок та поглядів дослідника.

Незважаючи на певні складнощі та перепони ідеологічного характеру, спадщина Х. Ортеги-і-Гассета в основному досліджувалася в рамках філософії. Перші відомості про теоретичні задуми Ортеги-і-Гассета на теренах СРСР з'являються в № VII-VIII «Літописів марксизму» в 1928 році в рецензії (без підпису) на роботу «Філософія історії Гегеля й історіології». Мода на звернення до доробку філософа припадає на 60-90-ті рр. ХХ ст. Філософсько-методологічні проблеми вчення, теоретичні та соціальні передумови його виникнення всебічно розкриті в працях П. Гайдено, Ю. Давидова, К. Долгова, О. Журавльова, І. Кона, А. Руткевича. У роботах А. Канарського, Ю. Мельвіля, І. Тертеряна, Л. Чавчавадзе аналізуються соціально-культурні погляди і теоретичні основи естетики Ортеги. Метод покоління, що застосовується іспанським філософом до історичного дослідження, розглянуто в роботах О. Журавльова. Концепція культури Ортеги трактується в працях К. Долгова, О. Журавльова, А. Зикової та ін. Особливий інтерес у дослідників викликає теорія дегуманізації та концепція «повстання мас», що розглядалися К. Ашиним, Н. Бондаренко, І. Тертеріаном та ін. Філософський спадок Х. Ортеги-і-Гассета вивчався й зарубіжними дослідниками, як його учнями та послідовниками (Х. Арангурен, Х. Гаоса, П. Гарагорі, М. Гранеля, П. Лаїна Ентральго), так і іншими авторами (А. Добсоном, Ш. Каскалесом, У. Казановим-Санчесом, С. Леві, С. Сеплечі). Особливе місце серед когорт вчених посідає учень і соратник Ортеги Х. Маріас, перу якого належить чимала кількість робіт, що роз'яснюють положення ортегіанського раціовіталізму. У цілому в зарубіжній літературі чітко можна прослідкувати еволюцію від викладу загальної системи поглядів іспанського філософа до аналізу окремих аспектів його вчення.

Повертаючись до вітчизняних дослідників спадщини Ортег, зазначимо, що, на жаль, його вчення продовжують стереотипно сприймати й у наш час і згадувати лише при нагоді (особливо часті посилання на Ортегу-і-Гасета зустрічаються в зв'язку з критикою масової (популярної) культури). Адже воно не тільки не узгоджується з доктриною масового суспільства і сучасними уявленнями про еліту, а й зовсім їм протилежне. «Маса» у нього – це сутність, а «повстання мас» є не чим іншим, як метафорою, при цьому «обрана меншість» елітарна остільки, оскільки є носієм і транслятором вищих духовних, а не матеріальних цінностей. Так, наприклад, у роботі «Бесхребетна Іспанія» Ортега вважає відсутність обраної меншості («в Іспанії не залишилося людей») причиною жебрацького становища Іспанії в усіх можливих сенсах (інтелектуальному, культурному, художньому, політичному та ін.) й закликає читача до усвідомлення важливості «динамічної взаємодії мас та обраної меншини, яка складає опору будь-якого суспільства та спрямовує його розвиток» [3, 336].

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на різноманітність та різноплановість назв творів, що належать перу Х. Ортеги-і-Гассета, філософ насправді значну частину зусиль зосередив на питаннях філософії життя, у рамках якої він розробив власне вчення – «раціовіталізм» (термін отримає роз'яснення нижче, як і завдання філософа, представника цього напрямку) та прописав проект життя. Взагалі проблема обґрунтування власної концептуальної позиції поставала для іспанського дослідника постійно, і він, як вправний каменярь, відшліфовував її від публікації до публікації. Ортега, повертаючись до раніше написаного і сказаного, методично вносив уточнення. Однією з причин такої настирливості можна вважати те, що він, як власник газет і журналів, який визначав їх політику, не стикався в повній мірі з критикою власних поглядів, тому був змушений здійснювати роль критика стосовно самого себе й за життя постійно переробляти своє вчення.

Для того щоб конкретизувати сам термін «раціовіталізм», потрібно зазначити головне – він складається з двох невід'ємних один від одного масивних блоків теоретизувань іспанського філософа.

Перший блок. Ортега-і-Гассет, уникаючи крайнощів інтуїтивізму філософії життя, не перейняв загальноприйнятого з часів Платона й Аристотеля визначення «життя» через його протилежність розуму, бо не можна «говорити про людське життя, ампутувавши орган істини, або про істину, що вимагає для свого існування попереднього витіснення життєвого джерела» [5, 17]. Він шукав їх сполуки, їх вихідну єдність. Ортега вважав, що з 1700 р. раціоналізм відкриває межі розуму та пограниччя безкінечного ірраціонального, указуючи, що «розум – це тільки одна форма й функція життя» [5, 29]. Відтак, головним завданням філософа іспанець бачить розкриття сутності життя таким

чином, щоб відбулося надання «розуму життєвості» – «чистий розум необхідно замінити життєвим розумом, в якому він знаходить своє місце, отримує рухливість та силу до змін» [5, 48], або, інакше кажучи, філософувач має створити такі умови, за яких «чистий розум повинен передати свою владу життєвому розуму» [5, 29]. Щоб вивести власне розуміння вітального розуму, філософ звертається до бергсонівського «здорового глузду», але інтерпретує його дещо по-іншому, як більш широкее поняття, для якого раціональними є більшість об'єктів, що були ірраціональними для старого раціоналізму. Функція вітального розуму – самотлумачення життя, що виражається у формуванні світоглядів, які визначають ціннісні координати людської діяльності.

Другий блок присвячений життю й саме є обґрунтуванням проекту життя. Поняття «життя», до якого звертається Ортега, на його думку, не може бути точним через те, що життя, у першу чергу є хаосом [4, 148], у якому загубилася людина. Ортега, намагаючись більш-менш чітко визначити сутність життя, указує, що воно – це «рух уперед, активність, що спрямована від дійсності в найближче майбутнє» [3, 300]. Життя – це «живе», що принципово відрізняється від «неживого», – це вічний рух, становлення, зміна. Життя – це прояв вітальної сили, яка на кшталт космічної, але не сама космічна сила, не природна сила. Крім того, «життя є час». І знов-таки мова тут іде не про космічний час, з яким має справу фізика або астрономія, і не про суто суб'єктивний, психологічний час, пережитий окремою людиною, яка «спрямована вперед, а минуле та майбутнє розкривається потім, у зв'язку з цим майбутнім» [6, 174]. Час як сутність життя, стверджує Ортега-і-Гассет, це час незворотній, обмежений, конкретно-історичний, нерозривно пов'язаний зі змістом людської діяльності, а тому це – сама історія. «Життя являє собою своєрідність, зміну, розвиток, словом, – історію» [5, 45], де діють люди як істоти розумні, мислячі, які прагнуть досягнення певних цілей. Наявність останніх – джерело людської активності. Безцільність заперечує життя, вона гірше смерті. Вибір мети, її визначення – це завдання розуму, який таким чином стає вітальним розумом, нерозривно пов'язаним з історією. Таким чином, раціовіталізм Ортеги-і-Гассета – це вчення про життя як історію, що нерозривно з розумом, адже без нього життя помирає.

Ортега-і-Гассет наголошував на творчій природі вітального розуму, спрямованому в майбутнє, до реалізації можливостей, закладених у сьогоденні. Тож до завдання вітального розуму входить тлумачення ситуації одночасно з її побудовою. Розум шукає з неї вихід – конструює світ й нову систему світогляду, яку можна схарактеризувати як «життєве світовідчуття». Конструювання, проектування світу, як правило, залежить від ідей, від моральних та естетичних уподобань сучасників і в підсумку повинно спровокувати трансформації в промисловості та політиці. У свою чергу, «ідеологія, смаки, мораль являють собою лише наслідки та специфікації радикального *відчуття життя* (виділено нами. – Н.Д.), відчуття екзистенції самої себе й недиференційованості цілісності» [5, 3]. Цілісність для Ортеги в його проєкті життя постає важливою умовою життя. Філософ засуджує прагнення окремих мислителів відділити від життя деякі органічні функції, надавши їм містичного найменування «духовність». «Життя накладає на всі види своєї діяльності імператив цілісності. Феномен людського життя – дволикий. З одного боку – біологічне, з іншого – духовне. Таким чином, у житті людини присутні два імперативи – імператив культури та життєвий імператив, і, відтак, життя повинно бути культурним, а культура повинна бути життєвою» [5, 21].

Нова, сконструйована система світогляду та ціннісних орієнтації постає як свого роду історична ілюзія, що визначає людську діяльність, її орієнтири, що надає їй сенс і мету, активність, спрямованість. У цьому Ортега-і-Гассет бачив суть переходу від «*Homo sapiens*» до «*Homo faber*», людини відносно вільної, але такої, що несе відповідальність за свої рішення (можна сказати, що в даному контексті Ортега вторить давньоримському державному діячеві Аппію Клавдію Цеку, який проголосив: «*Homo faber suae quisque fortunae*» (лат. – «Кожна людина сама творець власної долі»)). Щоб це відбулося, людина повинна вдатися до філософування, а філософія повинна злитися в гармонії з історією та озброїти історичним досвідом нові покоління людей. Така концепція розуму як інструмента життя зближує Ортегу-і-Гассета з Ніцше, з яким він так само був солідарний і в запереченні надісторичних, абсолютних цінностей в житті людини. Згода на відсутність абсолютних цінностей детермінує певну суперечність. Якщо світоглядні системи змінювані, залежать виключно від епохи, а отже, минулі та відносні, то чому може навчити історичний досвід минулих поколінь?

Пошуки відповіді на це питання вимагають дещо відступити від означеної тематики й зазначити, що взагалі Ортега вважає поняття «покоління» найбільш важливим в історії розвитку людства, адже зміни життєвого світовідчуття, що є вирішальними в історії, постають у формі поколінь. Покоління – «це нібито нове цілісне соціальне тіло... закинута на орбіту існування з певною життєвою траєкторією» [5, 5]. Покоління – це певна кількість схожих один на одного створінь, які мають нове життєве сприйняття та поєднують у собі особливі, притаманні лише їм риси, схильності, переваги. Це створіння, які мають щось схоже в зовнішньому вигляді, щось таке неловиме оком, що відрізняє їх від представників попередніх поколінь. Важливість поколінню надає той факт, що людина, як стверджує іспанець, це рівне співвідношення самої людини та її оточення. «Покоління – це мода на існування в цілому, що залишає на людині виразний відбиток» [6, 63].

Для кожного покоління життя це робота в двох напрямках. По-перше, необхідно отримати все пережите попередніми поколіннями. По-друге, треба вміти так віддатися спонтанному потоку власного життя, щоб не втратити цінний «спадок» та не спровокувати історичну кризу. До цих напрямів різне ставлення: перший – це сама реальність, «дарунок неба», другий – незавершеність і спонтанність розгортання та розростання. Виходячи з цього, формуються 2 типи епох: 1) епоха старості, або кумулятивна епоха, у якій присутня однорідність отриманого та власного; 2) епоха молодості – епохи негативізму, заперечення й полеміки, це доба боротьби. Образ життя людини значною мірою залежить від того, у яку добу їй випало жити, – чи доведеться боротися, чи вона спокійно буде існувати в системі координат, заданих раніше, але таких, що поділяються цією людиною.

Крім того, Ортега вказує на існування так званого «покоління дезертирів», яке, проігнорувавши власне життя, «плентається по життю в постійному розладі із самим собою» [5, 7]. Таке покоління живе створеними попередниками ідеями, інститутами, задоволеннями, що не співпадають з власними ментальністю й потребами. Саме це, з одного боку, є причиною масового поширення апатії в суспільстві, а з іншого – бажання втечі від цього суспільства. У зв'язку з поширенням зазначених тенденцій, уважний погляд Ортеги-і-Гасета також зафіксував не цілком позитивний вплив на життя європейців захоплення східними культурами (особливе занепокоєння у іспанця викликав буддизм), що поширилося на теренах європейських країн. Ортега констатував той факт, що, набуваючи високої популярності, буддійська культура залишає за лаштунками й не нагадує реципієнтам, що життя для Будди – це спрага, знемога. Постійна спрага – це чисте зло. І природно, що єдиновірно розумною позицією є заперечення життя як спраги. Відповідно єдина цінність у житті – втеча від існування, знищення. Тому-то й буддизм визнає найвищим благом нежиття, чисте небуття, а для індуса найбільшим життєвим прагненням є припинення життя, стирання себе з існування, занурення в безкінечну порожнечу, відмова від самовідчуття. В той час як для буддизму спасіння від життя можна досягти завдяки згасанню, нірвані, для європейця спасіння від життя не доречно, адже жити для нього «означає спілкуватися зі світом, звертатися до нього, діяти в ньому» [6, 80]. Ортега-і-Гассет цілком переконаний і намагається довести думку про те, що буддизм суперечить активній, воліючій сутності життя й перетворює життя на засіб самознищення [5, 32].

На думку Ортеги, кожне нове покоління повинно навчитися володіти деякими основними принципами, «правилами гри», без яких немає культурного життя. Одне з таких правил – добре знання минулого необхідне для збереження і продовження життя. Необхідне воно не тому, що дає готові рішення проблем – життя ніколи не повторюється і вимагає нових понять і нових рішень, але тому, що оберігає від повторення помилок і, відповідно, від повернення до минулого. Щоб історія рухалася від минулого до майбутнього шляхом прогресу, необхідно зважати на минуле, уникати його, ухилятися від нього, жити на рівні епохи, розраховуючи можливі варіанти майбутнього.

Окреме місце в «проекті життя» Ортеги посідають міркування щодо взаємостосунків Бога і людини. Вважаючи, як і Ніцше, що «Бог помер», Ортега констатує, що помер він для душі масової людини індустріального суспільства кінця XIX – початку XX ст. Так, аналізуючи різні культури та епохи, Ортега показує, що у середні віки людина знаходила життєву орієнтацію у вірі в Бога як творця і гаранта абсолютних цінностей. Починаючи з епохи Відродження, Бог поступово втрачав для людини реальність, філософи все частіше

бачили в ньому продукт людської свідомості. У новий час місце Бога, як справжньої реальності, займає природа, а наука, що її досліджує, трактується як носій істини про світ. Для людини ХХ ст. наука, як і сучасна техніка, є вже щось практично-корисне – створена людиною продуктивна сила для реалізації людських цілей, «проекту життя»; але сама вона цього «проекту» не створює. Ось чому сьогодні, стверджує філософ, необхідно звернутися до історії, яка є першопричиною всіх ціннісних орієнтирів у людському житті. Сучасне людство, на його думку, покликане усвідомити, що тільки історичне життя (життя як історія) є єдиною справжньою реальністю, яка визначає всі людські «проекти», цінності та ідеали, що вона сама конструювала те, що люди брали за незалежне від людини й людства: космос – в епоху античності; Бога – в середні віки; природу – в новий час. Розмірковуючи далі, філософ сподівається, що європейська душа середини ХХ ст., втомившись від безбожності, знаходиться в стані готовності до нового досвіду спілкування з Богом. Можливість такої «бесіди» іспанець бачить лише у випадку перебування людини на самоті, а не в натовпі. «Самотність дозволяє знайти справжнє буття та опинитися біля Бога» [6, 144-145].

Зростання складнощів та небезпек, розвиток як прогресивних, так і регресивних явищ у повсякденній екзистенції людини змушує філософа виказати попередження людству й звернути його увагу на факт, що існувати для людини означає співіснувати, тобто бачити щось, що не є Я, а є іншою істотою (рідчю), яку це Я любить, про яку турбується та через яку страждає. Отже, для рефлексуючої особи важливо вміти «зупинити погляд на самому життєвому потоці, не відхиляючи його до наджиттєвого» [5, 37]. Наголошуючи на тому, що життя є сукупністю дій та подій, філософ указує на одну з головних функцій життя – бажання. Саме завдяки бажанню, інтересові до речей, до Іншого відбувається вихід людської екзистенції за власні межі (трансцендентування). Відтак, Ортега підтримує позицію філософів, які вказують на транзитивний характер життєвості: «Життя – це космічний альтруїзм, воно існує лише як постійне переміщення від життєвого Я до Іншого» [5, 37]. Крім того, Ортега стверджує, що існує сила (інтерес), що здатна спалахувати усім цінним, і вона є сутністю життя. Цією позицією Ортега-і-Гассет вторить думці Гете, озвучений Г. Зіммеlem: «Очевидно, що в житті вся справа – в житті, а не в його результаті» [2, 16]. Та Ортега-і-Гассет не був би сам собою, якби не вніс певні попереджаючі ноти, звернені до читача його творів, – він застерігає усіх про небезпеку глибокого занурення в життєвий потік, під час якого імовірність втрати сенсу життя зростає в рази – «propter vitam, vitae perdere causas» (лат. – «заради життя втратити сенс життя»).

Підбиваючи *підсумок*, хотілося б наголосити, що «проект життя» Ортега-і-Гассета не позбавлений суперечностей та, як і будь-яка інша концепція, має як супротивників, так і прихильників. Сам філософ добре розумів, що проблема визначення «життя» та обґрунтування його особливостей є, мабуть, найбільш суперечливим та неоднозначним питанням. Ортега, маючи здатність емко відзначати сутність феноменів та явищ, колись зазначив: «Найбільше, що дісталось життю, – це його суперечлива оцінка. Захоплююча грація життя нав'язує свою волю нашому світовідчуттю; одночасно ми віддаємо належне її гріховності» [5, 40]. Проте ідеї, виказані іспанським мислителем, адекватні сучасності, оскільки його вчення є реактивним щодо політичної кон'юнктури. Особливу актуальність для українського наукового дискурсу має праця «Бесхребетна Іспанія», у якій Ортега, обґрунтовуючи основні положення «проекту життя» для іспанської нації, підводить уважних читачів до важливої думки, що ігнорування рис та специфіки феноменів, що складають життя, стає основою для наростання процесу «девіталізації соціуму» [1, 26]. Аналіз останнього процесу й виглядає перспективним напрямом подальших досліджень доробку іспанського діяча Хосе Ортега-і-Гассета.

Література:

1. Артемьев А. И. Кризис европейской культуры рубежа XIX-XX вв. как детерминанта «нового искусства» в культурологической доктрине Х. Ортега-и-Гассета / А. И. Артемьев // Грамота: в 2 ч. – 2012. – № 2 (16). – Ч. I. – С. 24-28.
2. Зиммель Г. Гете / Г. Зиммель. – М. : Гос. академия худож. наук, 1928. – 265 с.
3. Ортега-и-Гассет Х. Бесхребетная Испания / Хосе Ортега-и-Гассет // Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс: сб. – М. : ООО «Изд-во АСТ», 2002. – С. 269-370.

4. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Хосе Ортега-и-Гассет // Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс: сб. – М. : ООО «Изд-во АСТ», 2002. – С. 11-208.
5. Ортега-и-Гассет Х. Тема нашего времени / Хосе Ортега-и-Гассет // Что такое философия? – М. : Наука, 1991. – С. 3-50.
6. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? / Хосе Ортега-и-Гассет // Что такое философия? – М. : Наука, 1991. – С. 51-191.
7. Сидорина Т. Ю. Философия кризиса: учеб. пособие / Т. Ю. Сидорина. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 456 с.

Внимание автора сконцентрировано на наследии известного испанского публициста, издателя и философа XX в. – Хосе Ортеги-и-Гассета, который пытался собственной концепцией преодолеть дистанцирование философии от повседневности. На основе анализа произведений испанского философа «Бесхребетная Испания», «Тема нашего времени» и «Что такое философия» автором статьи раскрывается «проект жизни», который благодаря методу постоянного обновления, примененного Ортегой-и-Гассетом, остался актуальным в начале XXI века.

Ключевые слова: жизнь, жизненность, жизненный разум, история, кризис, поколения, рациовитализм.

The author's attention is concentrated on the legacy of the famous Spanish journalist, publisher, and philosopher of the twentieth century - Jose Ortega y Gasset, who was trying to overcome his own concept of distancing philosophy of everyday life. Based on the analysis of works of «Invertebrate Spain», «Theme of Our Time» and «What is Philosophy» correspondent revealed «Project of Life», which is due to the method of constant renewal applied Ortega y Gasset, has remained relevant in the beginning of the twenty-first century.

Key words: life, vitality, vital reason, history, crisis, generation, raciovitalismo.